

ΤΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ¹

THILO JANSSEN

Ο Thilo Janssen είναι πολιτικός επιστήμονας που ειδικεύεται στις ευρωπαϊκές σπουδές και στη μελέτη της Ανατολικής Ευρώπης. Από το 2008 εργάζεται στο γραφείο της ευρωβουλευτή του γερμανικού Die Linke Gabrielle Zimmer, με αρμοδιότητα την απασχόληση και τις κοινωνικές υποθέσεις στην ΕΕ, την Ανατολική Ευρώπη και τα κόμματα της δεξιάς σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Από το Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ κυκλοφορεί και η μελέτη του με τίτλο Was macht die politische Rechte im Europäischen Parlament? [Τι κάνει η ευρωπαϊκή δεξιά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο;], Βερολίνο 2012.

Στην παρούσα μελέτη του, αποσπάσματα της οποίας δημοσιεύουμε εδώ, επιχειρεί μια καταγραφή και σύγκριση των θέσεων των κομμάτων της ριζοσπαστικής αριστεράς για την ευρωπαϊκή πολιτική με αφορμή τις ευρωεκλογές του 2014. Συνομιλώντας και με τη σχετική βιβλιογραφία, ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει μια ενιαία θέση της ευρωπαϊκής αριστεράς αλλά ένα καλειδοσκόπιο προσεγγίσεων. Η βασική τάση, ωστόσο, συμπυκνώνεται σε αυτό που ονομάζει «φεντεραλιστικό ευρωσκεπτικισμό»: μια αντιφατική σύνθεση στοιχείων ενός ήπιου ευρωσκεπτικισμού με στοιχεία ενός υπό διαμόρφωση φεντεραλιστικού σχεδίου για την Ευρώπη.

Α. Λαζάνης, ISSUES 130, 131 VII

Ένας φεντεραλιστικός ευρω-σκεπτικισμός;

Η συγκριτική πολιτική έρευνα κατά κανόνα κατατάσσει τα κόμματα της αριστεράς πολιτικής οικογένειας² ή της ριζοσπαστικής αριστεράς είτε ως κριτικά διακείμενα προς την ΕΕ είτε ως ευρωσκεπτικιστικά.³ Στη μελέτη τους που δημοσιεύθηκε το 2002, η Lisbet Hooghe και οι συνεργάτες της πρότειναν την εξής υπόθεση: «Όπως έχει δείξει σαφώς ο Ernst Haas, η ΕΕ είναι προϊόν των πολιτικών παικτών της κεντροδεξιάς, του κέντρου και λιγότερο της κεντροαριστεράς, που κυριάρχησαν στη λήψη αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο τον τελευταίο μισό αιώνα. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι πρωτίστως ένα σχέδιο φιλελεύθερης αγοράς που μετριάζεται από μια δόση ρυθμισμένου καπιταλισμού. Ο ευρωσκεπτικισμός των ακραίων κομμάτων προκύπτει, επομένως, όχι μόνο από την αντίθεσή τους προς τις πολιτικές της ΕΕ, αλλά επίσης από το γεγονός ότι απορρίπτουν την ιδεολογία στην οποία θεμελιώθηκε η ΕΕ. Έτσι, θα πρέπει να αναμένουμε ότι ο βαθμός υποστήριξης ενός κόμματος προς την

ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα τείνει να μειώνεται όσο αυξάνει η απόστασή του από το κέντρο του φάσματος αριστερά/δεξιά». ⁴

Για τα κόμματα της αριστεράς, αυτό σημαίνει ότι η κριτική τους στάση απέναντι στην ΕΕ θα μπορούσε να εξηγηθεί με βάση τις προγραμματικές τους θέσεις που θεμελιώνονται στην κοινωνική διχοτομία ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία. ⁵ Η ΕΕ ως ένα σχέδιο αρνητικής ολοκλήρωσης μιας φιλελεύθερης αγοράς θα θεωρούνταν έτσι ως «θεμελιακά αφιλόξενη προς τους στόχους μιας ριζοσπαστικής αριστερής πολιτικής». ⁶ Σύμφωνα με το μοντέλο που προτείνουν οι Hooghe και Marks, τα κεντροαριστερά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα θεωρούν ότι η ΕΕ μπορεί να αποδειχθεί ευεπίφορη σε μεταρρυθμίσεις σε περιοχές-κλειδιά της δημόσιας πολιτικής, εξού και υποστηρίζουν την ολοκλήρωση στις πολιτικές συνοχής, κοινωνικής πολιτικής, στήριξης για τους ανέργους και προστασίας του περιβάλλοντος, ενώ τα κεντροδεξιά κόμματα υποστηρίζουν την ολοκλήρωση της αγοράς και απορρίπτουν τις πολιτικές ρυθμίσεις σε ενωσιακό επίπεδο. ⁷ Τα κόμματα της αριστεράς, από την άλλη, θεωρούν ότι «ακόμη και οι ενωσιακοί θεσμοί που ευνοούν τη ρύθμιση του καπιταλισμού δεν προσφέρουν εκείνο το είδος πολιτικών που οι ριζοσπάστες αριστεροί θεωρούν αναγκαίο για να χαλιναγωγηθούν οι δυνάμεις της αγοράς, όπως ο δημόσιος έλεγχος των ροών κεφαλαίου, οι εκτεταμένες δημόσιες επενδύσεις στη βιομηχανική πολιτική, η θέσπιση ενός δικαιώματος στην εργασία και η νομοθέτηση μειωμένου εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο, η ριζοσπαστική αριστερά καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα με τη ριζοσπαστική δεξιά, ωστόσο για πολύ διαφορετικούς λόγους».

Ωστόσο, η εικόνα αλλάζει πολύ, εάν μετατοπίσουμε την εστίαση της συγκριτικής ανάλυσης από το μακρο-επίπεδο του συνόλου των κομματικών οικογενειών της Ευρώπης προς το επίπεδο της ίδιας της αριστερής κομματικής οικογένειας, και εάν κατόπιν συγκρίνουμε μεταξύ τους τα κόμματα που τη συναπαρτίζουν. Ενώ στη δεκαετία του 1950, οπότε και θεμελιωνόταν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η κομμουνιστική κομματική οικογένεια της Δυτικής Ευρώπης ήταν πράγματι ο «πιο συνεκτικός αντίπαλος της ολοκλήρωσης», σήμερα η ριζοσπαστική αριστερά είναι η πιο ετερογενής κομματική οικογένεια από την άποψη της τοποθέτησής της απέναντι στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. ⁸ Προκύπτει έτσι και το ερώτημα πόσο επαρκής είναι ο όρος «ευρωσκεπτικιστικός» ως όρος-ομπρέλα για κάθε είδους κριτική προς την ΕΕ. Ένα αριστερό κόμμα που απορρίπτει την ΕΕ ως έχει σήμερα, ως έναν θεσμό μη δημοκρατικό και τοποθετούμενο ριζικά υπέρ της αγοράς, το οποίο όμως ταυτόχρονα υποστηρίζει επί της αρχής την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης μέχρι και τον τελικό στόχο ενός ομόσπονδου κράτους, θα έπρεπε να κατατάσσεται σε διαφορετική κατηγορία από ένα κόμμα το

οποίο, ενώ ασκεί κριτική στις ίδιες όψεις της ΕΕ, επιζητεί μια Ευρώπη κυρίαρχων εθνικών κρατών.

Η Volkens στη μελέτη της «Political Positions of Left Parties in the European Parliament: Programmatic Agreements and Differences in the Fifth Legislative Term», ⁹ αναφερόμενη στον Daniel Bell, δείχνει ότι η ΕΕ είναι ένα πολυ-επίπεδο σύστημα έτσι ώστε, για παράδειγμα, το αίτημα για ενίσχυση του Ευρωκοινοβουλίου έρχεται σε αντίθεση με τη διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας. Ένα κόμμα που προκρίνει την εθνική κυριαρχία και την αποκέντρωση πρέπει αναγκαστικά να απορρίψει το ενδεχόμενο δεσμευτικών αποφάσεων σε ενωσιακό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι πέρα από την ουσιώδη διάσταση της δημόσιας πολιτικής, ιδίως σε πεδία πολιτικής που προσδιορίζονται από συγκρουσιακά ζητήματα, είναι σημαντικό και το ζήτημα του επιπέδου, στο οποίο η εκάστοτε πολιτική θα εφαρμόζεται. [...]

Ένα επόμενο ερώτημα είναι το εξής: γιατί ένα αριστερό κόμμα υιοθετεί μια στάση υπέρ του φεντεραλισμού ή υπέρ της εθνικής κυριαρχίας; Ένας λόγος είναι ότι μέσα στην ίδια πολιτική οικογένεια η στάση απέναντι στις ευρωπαϊκές πολιτικές διαφοροποιείται με βάση λεπτές επιμέρους ιδεολογικές διαιρέσεις. Ο Schirdewan, για παράδειγμα, ¹⁰ χωρίζει την αριστερή κομματική οικογένεια σε τέσσερις ιδεολογικές υποκατηγορίες, στις οποίες αποδίδει και από μια διαφορετική στάση απέναντι στις ευρωπαϊκές πολιτικές. Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση, τα κόμματα της «νέας ευρωπαϊκής αριστεράς», όπως ο ελληνικός ΣΥΝ ως βασική συνιστώσα του ΣΥΡΙΖΑ, η ισπανική Izquierda Unida, το γερμανικό Linke/PDS, τα ΚΚ της Γαλλίας και της Αυστρίας (PCF και ΚΡÖ αντίστοιχα), το DL στο Λουξεμβούργο και η Rifondazione Comunista στην Ιταλία, βλέπουν την ΕΕ ως «μια βάση στην οποία μπορούν να αναπτύξουν τη δική τους πολιτική δράση χωρίς να την αμφισβητούν ριζικά και με την οποία έχουν βασικά θετική σχέση, ωστόσο όχι χωρίς την ίδια στιγμή να ασκούν κριτική στους πολιτικούς και οικονομικούς της προσανατολισμούς». ¹¹

Στην κατηγορία των «κλασικών κομμουνιστικών κομμάτων» συμπεριλαμβάνονται κόμματα όπως τα ΚΚ της Πορτογαλίας, της Ελλάδας, της Τσεχίας και της Σλοβακίας (PCP, ΚΚΕ, KSCM, KSS), χωρίς σαφή προσανατολισμό αναφορικά με τη στάση απέναντι στις πολιτικές της ΕΕ, αλλά με μια κοινή ερμηνεία της ΕΕ ως «ατομικιστικής του νεοφιλελευθερισμού, η οποία οξύνει τα κοινωνικά ρήγματα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, και ως οπισθοδρόμηση προς τον μιλιταρισμό και τον ιμπεριαλισμό».

Τα «τροτσκιστικά κόμματα», στα οποία συμπεριλαμβάνονται το πορτογαλικό Bloco de Esquerda, η γαλλική Ligue Communiste Révolutionnaire, το βρετανικό SWP, το δανέζικο ERG, καθώς και ορισμένες τάσεις εντός της ισπανικής Izquierda Unida, της ιταλικής Rifondazione Comunista και του DL στο Λουξεμβούργο, σύμφωνα με τον Schirdewan,

«απορρίπτουν σαφώς την ΕΕ ως έχει σήμερα, θεωρώντας την, όπως και οι κλασικοί κομμουνιστές, ένα πολιτικό σχέδιο αποκλειστικά νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα».

Ο Schirdewan αντιμετωπίζει τα σκανδιναβικά αριστερά κόμματα, όπως το SF της Δανίας, το VL της Φινλανδίας και το V της Σουηδίας, ως μια τέταρτη κατηγορία, η οποία «εκπροσωπεί τις αριστερές σκανδιναβικές θέσεις» και, συνεπώς, υιοθετεί μια στάση «κριτικής έως και ανοιχτής απόρριψης».

Εάν συγκρίνουμε την κατηγοριοποίηση του Schirdewan με τα αποτελέσματα της ανάλυσης του Wagener που δημοσιεύθηκε την ίδια χρονιά,¹² φαίνεται σαφώς ότι είναι ανεπαρκής η προσέγγιση που χρησιμοποιεί τις ιδεολογικές διαφορές για να εξηγήσει την ετερογένεια εντός της κομματικής οικογένειας της αριστεράς αναφορικά με τη στάση απέναντι στην ΕΕ. Στη δική του μελέτη, ο Wagener χρησιμοποιεί την ιστορική συγκυρία στην οποία όλα τα κόμματα της αριστεράς αναγκάστηκαν την ίδια στιγμή να τοποθετηθούν απέναντι στο σχέδιο ευρωπαϊκού συντάγματος (το οποίο απορρίφθηκε στα δημοψηφίσματα της Γαλλίας και της Ολλανδίας το 2005). Αυτό σήμαινε ότι τα κόμματα τοποθετήθηκαν πρώτον όσον αφορά την ένταξη των χωρών τους στην ΕΕ, δεύτερον όσον αφορά τη διάθεσή τους να υποστηρίξουν μια «διαφορετική» ή «καλύτερη» συνθήκη, και τρίτον όσον αφορά την αποδοχή ή απόρριψη του τότε σχεδίου συνταγματικής συνθήκης. Όλα τα κόμματα που εξέτασε ο Wagener ήταν μέλη της ομάδας της αριστεράς στο Ευρωκοινοβούλιο, της GUE/NGL. Η κατηγοριοποίηση που προέκυψε ήταν η εξής:

Υπέρ της ένταξης στην ΕΕ και υπέρ του σχεδίου Συντάγματος	Υπέρ της ένταξης στην ΕΕ, εναντίον του σχεδίου Συντάγματος αλλά υπέρ ενός άλλου Συντάγματος	Υπέρ της ένταξης στην ΕΕ, εναντίον κάθε Συντάγματος	Εναντίον της ένταξης στην ΕΕ, εναντίον κάθε Συντάγματος
SF	Rifondazione Comunista	PCP	KKE
Partito dei Comunisti Italiani (PdCI)	PDS (μετέπειτα Die Linke)	SP	V
	PCF Izquierda Unida KSCM ΣΥΝ Bloco de Esquerda VAS AKEΛ	Sinn Féin	ERG

Ο Richard Dunphy δίνει μια απλή ερμηνεία για τις αποκλίνοσες στάσεις απέναντι στην ΕΕ μέσα στην κομματική οικογένεια της αριστεράς.¹³ Συμπεραίνει ότι οι διαφορές αυτές έχουν τη ρίζα τους στο γεγονός ότι τα κόμματα αυτά έχουν διαφορετικές προσδοκίες όσον αφορά τις δυνατότητες υλοποίησης μιας αριστερής πολιτικής μέσα στο πλαίσιο της ΕΕ. Και τα εννιά κόμματα της δυτικοευρωπαϊκής αριστεράς που εξετάζει απορρίπτουν τις νεοφιλελεύθερες όψεις της Συνθήκης του Μάαστριχτ, καθώς και τις πολιτικές που συνεπάγονται απώλεια θέσεων εργασίας, ιδιωτικοποιήσεις, συρρίκνωση της κοινωνικής πρόνοιας, υπονόμευση των εργασιακών δικαιωμάτων και των συνδικάτων. Ωστόσο, σημειώνει, τα ίδια κόμματα υιοθετούν πολύ διαφορετικές θέσεις όσον αφορά το «αν αυτές οι πολιτικές οφείλονται στο ίδιο το σχέδιο της νομισματικής ενοποίησης ή εάν αυτό είναι δύναμη προοδευτικό, εάν δηλαδή το Μάαστριχτ και το ευρώ θα πρέπει να απορριφθούν κατηγορηματικά ή εάν, παρά τις αδυναμίες τους, είναι δυνατό να αποτελέσουν εργαλείο για τη δημιουργία μιας πιο προοδευτικής Ευρώπης, ικανής να εγγυηθεί έναν εναλλακτικό δρόμο προς τον αμερικανικό καπιταλισμό».

Η Volkens, επίσης, δίνει έμφαση σε αυτή τη σύγκρουση προοπτικής –η ΕΕ ως ευκαιρία είτε ως κίνδυνος–, όταν κάνοντας μια στατιστική ανάλυση των κομματικών προγραμμάτων διαπιστώνει «ένα χάσμα βορρά-νότου» αναφορικά με τις πολιτικές του κράτους πρόνοιας. Η σκανδιναβική αριστερά δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο εθνικό κράτος πρόνοιας απ' ό,τι η ελληνική ή η ισπανική. Η Volkens θεωρεί ότι αυτό οφείλεται στα διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής πολιτικής σε κάθε χώρα. Έτσι, ανάλογα με το αν τα υφιστάμενα επίπεδα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής σε μια χώρα μέλος είναι υψηλά ή όχι, τότε τα αντίστοιχα ενωσιακά επίπεδα μπορεί να σημαίνουν είτε βελτίωση είτε επιδείνωση της κατάστασης.¹⁴

Ο Almeida, αναλύοντας τις «προγραμματικές απαντήσεις των κομμάτων της ριζοσπαστικής αριστεράς στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», δίνει μια ακόμη ερμηνεία για την ευρωπαϊκή στάση των κομμάτων της αριστεράς. Οδηγείται στο συμπέρασμα ότι οι διαφορετικές στάσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις ιδιαίτερες εθνικές δομές κομματικού ανταγωνισμού, δηλαδή από τις εθνικές στρατηγικές, ιδίως της αντιπολίτευσης: ριζική αντίθεση προς το σύστημα από τη μια, και από την άλλη μια προσέγγιση με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και τις θέσεις που εκφράζουν. Σημειώνει ο Almeida: «Ενώ οι κοινοί γενετικοί δεσμοί των κομμάτων της ριζοσπαστικής αριστεράς συνεπάγονται σαφώς μια προδιάθεση απόρριψης ή έστω σκεπτικισμού απέναντι στην ολοκλήρωση της αγοράς, η ερμηνευτική αξία αυτών των πρωταρχικών διαιρέσεων σχετικοποιείται από κεντρομόλες κομματικές στρατηγικές. Όσο τα κόμματα της ριζοσπαστικής αριστεράς περιορίζουν την απόσταση που τα χωρίζει από τους σοσιαλδημοκράτες ανταγωνιστές τους, τόσο τείνουν να υιοθετούν μια στάση πιο φιλική

προς την ολοκλήρωση, με κίνδυνο όμως να αποξενώσουν πολλούς από τους υποστηρικτές τους και να προκαλέσουν εσωκομματικές αντιδράσεις».

Στη βάση αυτής της υπόθεσης, ο Almeida διαμορφώνει ένα μοντέλο που συσχετίζει τις στάσεις των αριστερών κομμάτων έναντι της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και τη θέση τους στον εθνικό κομματικό ανταγωνισμό με τις εσωκομματικές αντιδράσεις που προκαλούνται λόγω της στάσης των κομμάτων απέναντι στην ΕΕ.¹⁵ Το μοντέλο λαμβάνει υπόψη και εάν στο κάθε εθνικό κομματικό σύστημα ανταγωνίζονται περισσότερα από ένα εκλογικά σημαντικά κόμματα της αριστεράς. Ο Almeida διακρίνει, έτσι, ανάμεσα σε «ήπια ευρωσκεπτικιστικά κόμματα», τα οποία κατά βάση υποστηρίζουν τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά απορρίπτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ΕΕ, και σε «σκληρά ευρωσκεπτικιστικά κόμματα», τα οποία απορρίπτουν ριζικά την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Σε κομματικά συστήματα με δύο αριστερά κόμματα, κατά κανόνα αυτά επιλέγουν διαφορετικές στρατηγικές απέναντι στην ΕΕ. Επιπλέον, φαίνεται ότι οι εσωκομματικές συγκρούσεις αναφορικά με θέματα της ΕΕ τείνουν να είναι πιο σημαντικές όσο το κόμμα τείνει προς φεντεραλιστικές θέσεις.

Αν λοιπόν συνθέσουμε τις υποθέσεις του Dunphy, της Volkens και του Almeida, προκύπτουν τρεις παράγοντες που καθορίζουν τη στάση των αριστερών κομμάτων απέναντι στην ευρωπαϊκή πολιτική: 1. Οι προσδοκίες αναφορικά με το επίπεδο στο οποίο η εκάστοτε πολιτική υλοποιείται (ευρωπαϊκό ή εθνικό), 2. Ο θεμελιακός πολιτικός προσανατολισμός που εξαρτάται από τις πολιτικές διχοτομίες σε κάθε χώρα, και 3. Η στρατηγική τοποθέτηση εντός του εκάστοτε εθνικού συστήματος κομματικού ανταγωνισμού. [...]

Μτφρ. Γιάννης Μπαλαμπανίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σ.τ.μ.: Ο πρωτότυπος τίτλος της μελέτης, της οποίας αποσπάσματα φιλοξενούμε εδώ, είναι: «The Parties of the Left in Europe. A Comparison of their Positions on European Policy Leading into the 2014 European Elections», Rosa Luxemburg Stiftung, Βερολίνο 2014.

2. Tim Spier, «Die linke Parteien familie» [Η κομματική οικογένεια της αριστεράς], στο Uwe Jun / Benjamin Hohne (επιμ.), *Parteienfamilien. Identitätsbestimmend oder nur noch Etikett?*, Opladen / Βερολίνο / Τορόντο 2012, σ. 222-245.

3. Liesbet Hooghe / Gary Marks / Carole J. Wilson, «Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?», *Comparative Political Studies* 35/8 (Οκτ. 2002), σ. 965-989· Gary Marks / Liesbet Hooghe / Marco Steenbergen / Ryan Bakker, «Crossvalidating Data on Party Positioning on European Integration», *Electoral Studies* 26/1 (Μάρτιος 2007), σ. 23-38.

4. Hooghe / Marks / Wilson, «Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?», *ό.π.*, σ. 969: Σε μια κλασική κλίμακα όπου αριστερά σημαίνει «μέγιστος πολιτικός έλεγχος της οικονομίας» και δεξιά «κανένας έλεγχος της οικονομίας». Μια δεύτερη κλίμακα, η διάσταση της «νέας πολιτικής», μετρά τις μετα-υλιστικές αξίες σε ένα φάσμα που εκτείνεται από την αριστερά («πράσινοι / εναλλακτικοί / ελευθεριακοί») έως τη δεξιά («παραδοσιακοί / αυταρχικοί / εθνικιστές»). Τη δεύτερη αυτή κλίμακα χρησιμοποιεί η Hooghe για να ερμηνεύσει τη στάση υπέρ της ολοκλήρωσης στα πράσινα κόμματα και τη στάση εναντίον της ολοκλήρωσης στα κόμματα της νέας δεξιάς.

5. Seymour Lipset / Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, Ν. Υόρκη, 1967.

6. Hooghe / Marks / Wilson, «Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?», *ό.π.*, σ. 774.

7. *Αυτ.*, σ. 772-773.

8. Dimitri Almeida, *The Impact of European Integration on Political Parties: Beyond the Permissive Consensus*, Όξον 2012, σ. 69· Sascha Wagener, «Der EU-erfassungsvertrag und die Positionen linker Parteien» [Η συνταγματική συνθήκη της ΕΕ και η στάση των κομμάτων της αριστεράς], *Thesis* 14 (2012), σ. 9.

9. Andrea Volkens, «Politische Positionen linker Parteien im Europäischen Parlament: Programmatische Übereinstimmungen und Unterschiede in der funften Legislaturperiode» [Πολιτικές θέσεις των κομμάτων της αριστεράς στο Ευρωκοινοβούλιο: πρόγραμμα, συμφωνίες και διαφορές στην πέμπτη νομοθετική περίοδο], στο *Für ein anderes Europa – Linksparteien im Aufbruch* [Για μια διαφορετική Ευρώπη – Η άνοδος της αριστεράς], RLS Texte 19, Βερολίνο 2004.

10. Martin Schirdewan, «Die Linke auf dem Weg in die Normalität? Realität und Perspektiven der Europäischen Linkspartei» [Η αριστερά καθ' οδόν προς την κανονικότητα; Πραγματικότητα και προοπτικές για το Κόμμα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς], στο Jürgen Mittag (επιμ.), *Politische Parteien und Europäische Integration. Entwicklung und Perspektiven transnationaler Parteienkooperation in Europa* [Πολιτικά κόμματα και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: ανάπτυξη και προοπτικές της δι-εθνικής κομματικής συνεργασίας στην Ευρώπη], Έσεν 2006, σ. 667-694.

11. Schirdewan, «Die Linke auf dem Weg in die Normalität?», *ό.π.*, σ. 670.

12. Wagener, «Der EU-erfassungsvertrag und die Positionen linker Parteien», *ό.π.*, σ. 69.

13. Richard Dunphy, *Contesting Capitalism: Left Parties and European Integration*, Μάντσεστερ-Ν. Υόρκη 2004.

14. Volkens, «Politische Positionen linker Parteien im Europäischen Parlament», *ό.π.*, σ. 123· enions, Cornelia Hildebrandt, «The Left in Government: Analysis of European Country Reports», 2010, <http://www.rosalux.de/english/>, σ. 67-68.

15. Με βάση τα στοιχεία που δίνουν οι Liesbet Hooghe, Ryan Bakker, Anna Brigevidh, Catherine de Vries, Erica Edwards, Gary Marks, Jan Rovny, Marco Steenbergen, Milada Vachudova στο «Reliability and Validity of the 2002 and 2006 Chapel Hill Expert Surveys on Party Positioning», *European Journal of Political Research* 49/5 (Αύγ. 2010), σ. 687-703.

Η εικονογράφηση του φακέλου «Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ» έγινε από τα μέλη της ομάδας VAT (Visual Artists Team), Λία Κάλκου, Ανδρέα Λαζάνη και Βουβούλα Σκούρα, ειδικά για το παρόν τεύχος του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*.